

ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ
МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Надія АШИТОК

© 2000

МОДЕЛІ ТВОРЕННЯ БАГАТОЗНАЧНИХ СЛІВ

Перефразовуючи відомий вислів В.Гумбольдта про те, що кожна мова – це особливий світ, можна стверджувати: мова – це особливий психолінгвістичний апарат. Він складається не тільки з лінійного, синтагматичного матеріалу, з набору лексем, морфем, слів та ін., але й із парадигматичного – засвоєних моделей (синтагматичних, словотвірних та ін.). Закріплення цих моделей в пам'яті дозволяє в подальшій мовній практиці розвивати значні можливості мовного прогнозування [Никитина 1988: 34].

Перш ніж визначати поняття «лексико-семантичну дериваційну модель багатозначного слова» розглянемо відомі трактування словотвірної моделі. У різних визначеннях наголошується той чи інший аспект дериваційної моделі як особливої категорії. Наприклад, в праці О.С.Кубрякової підкреслюється структурні, організаційні властивості моделі [Кубрякова 1965]. Л.В.Сахарний розглядає словотвірну модель не як схему, а як правило, згідно з яким відбувається дериваційний процес. «Словотвірна модель є абстрактним (генералізованим) правилом трансформаційного (в широкому розумінні слова) перетворення складного найменування відповідного типа в оформлений універб.»- пише дослідник [Сахарний 1974: 22]. Ю.С.Степанов формулює поняття словотвірна модель як «регулярне співвідношення словотвірних основ», а отже, узгоджує це явище з поняттями регулярності і відносин між основами [Степанов 1965: 107]. Словотвірна модель, пише він, це «стабільна структура, що характеризується загальним лексико-категоріальним (десигнативним) значенням і здатна наповнюватися різним лексичним матеріалом» [Степанова 1968: 149]. Деколи замість терміна «словотвірна модель» використовують термін «словотвірний тип» із тим самим значенням [Лопатин, Улуханов 1966: 59-60].

Процес кодифікації лексико-семантичних дериваційних моделей є складним, оскільки слів, абсолютно тотожних в семантичному відношенні, не існує. В морфемному словотворі перед дослідниками також виникають подібні проблеми, проте їх вирішення часто полегшується внаслідок наявності тотожних формальних показників. Очевидно, що і в морфемній, і в лексико-семантичній деривації йдеться про моделі, що ґрунтуються на значному рівні узагальнення уже відомих дериваційних типів (рядів).

За аналогією із трактуванням словотвірної моделі визначається лексико-семантична дериваційна модель, яка є стабільною структурою, що характеризується загальним лексико-категоріальним (десигнативним) значенням і здатна наповнюватися різним лексичним матеріалом» [Степанова 1968: 149]. Слова виникають на основі реалізованих моделей, що складають у межах словотвірного механізму серії мікросистем, які перехреснюються між собою [Мигиріна 1977: 47]. Вживаючись у різних моделях, один і той самий лексико-семантичний дериваційний тип служить базою для формування лексико-

семантичної дериваційної парадигми. З цієї точки зору лексико-семантична дериваційна парадигма – це комплекс лексико-семантичних дериваційних моделей, що мають однаковий твірний лексико-семантичний варіант (ВФ слова). Подібність конкретних твірних ЛСВ (ВФ) фіксується лише на значному ступені узагальнення.

І хоча існує думка, що кількість моделей є великою або і безмежною, якщо брати за основу їх виділення найбільш поширені різновиди референтної співвіднесеності, то таких моделей, наприклад, у групі субстантивів можна виділити лише декілька, а саме моделі: «предмет (особа або тварина) – предмет (особа або тварина)», «предмет (особа або тварина) – абстрактне поняття», «абстрактне поняття – предмет (особа або тварина)», «абстрактне поняття – інше абстрактне поняття». Кожна із даних основних моделей набуває конкретний характер у залежності від реалізації способів конкретної референтної представленості. Дериваційні моделі, що входять до складу загальної моделі «предмет (особа або тварина) – предмет (особа або тварина)» діляться на моделі «тварина – людина»; «предмет – людина», «тварина – тварина», «предмет – предмет», «людина – предмет» та ін. Дані моделі можуть конкретизуватися. Наприклад, модель «предмет – людина» реалізується шляхом використання таких конкретних моделей, як «камінь – людина», «дерево – людина», «їжа – людина», «одяг – людина», «сумка – людина», «взуття – людина» та ін.

Пропонуємо приклади двох продуктивних лексико-семантичних дериваційних моделей «дерево-людина» і «камінь – людина».

Частіше всього негативне оцінювання характерне для лексико-семантичних парадигм, внутрішня форма в яких містить у собі згадку про дерево (без визначення його виду). Наприклад, для бойківської лексико-семантичної дериваційної парадигми, похідний лексико-семантичний варіант якої *батюк* «остолоп» виник на основі твірного ЛСВ *батюк* «створ», пов'язаного з румунським *butuc* на основі метафоричного перенесення, характерна негативна емотивність. Таке оцінювання може здійснюватися через використання в функції твірного лексико-семантичного варіанта (ВФ слова) назви дошки, якою б'ють сухі стебла, як от, у буковинському похідному лексико-семантичному варіанті *баталев* «неповороткий тохтій», що виник саме від такої назви. Формування стереотипних уявлень і в даному випадку здійснювалось на основі антропоцентричності, коли людина усвідомлює себе «мірою всіх речей». Антропоморфність вважається одним із наслідків антропоцентричності, що виявляє себе у персоніфікації тварини (зооморфність), дерева, каменю тощо. Довільність в уподібленні будь-яких речей до людини і навпаки, обмежене лише абсолютно «немислимою» подібністю, вона залежить від уяви і досвіду «мовної особистості» [Петренко 1983]. Включення у метафоричну модель параметра антропометричності дозволяє розглядати образ дерева, з яким референтно пов'язаний твірний лексико-семантичний варіант – визначення персоніфікованого образу, який можна характеризувати з точки зору його інтелектуальних здібностей (тобто ми кваліфікуємо, що для даного об'єкту такі здібності не властиві), з точки зору його властивості рухатися (нами констатується, що воно не здатне до самостійного руху) тощо. Саме на основі викладених міркувань формується стереотипне уявлення про дерево як про неповороткий об'єкт, не здатний до праці, для якого не властиві розумові здібності. Оскільки у людському суспільстві відсутність даних ознак у людини оцінюється негативно, то і для зіставлення людини з деревом буде характерною негативна емотивність. Наприклад, негативна експресивна оцінка властива для бойківського лексико-семантичного варіанта *логин* «ледар, нероба», що походить від твірного ЛСВ *логин* «вивернуте з коренем дерево», пов'язаного з польським *logni*, для російського діалектного лексико-семантичного варіанта *калган* «дурень», що виник від твірного ЛСВ *калган* «товстий обрубок дерева», для бойківського лексико-семантичного варіанта *бовдур* «дурень», що утворений від ЛСВ *бовдур* «пень», для гуцульського лексико-семантичного варіанта *бота* «дурень», який походить від твірного ЛСВ *бота* «наріст на дереві», пов'язаного з румунським *bot*,

або для буковинського *бота* «товстун», що виникло від вихідного ЛСВ *бота* «палиця», також утвореного від румунського *bota* «палиця».

Антропометричність базується на практичній діяльності людини з точки зору суто людських потреб і інтересів. Назва предмета, що не відповідає за якимись ознаками загально визнаному стандарту, не може бути основою для формування позитивно емотивного ЛСВ. Наприклад, в гуцульських говірках вживається лексико-семантичний варіант *туриш* «дурень», негативна емотивність якого посилюється через те, що даний ЛСВ утворений від слова *туриш* «непридатне для рубання дерево».

Морально-етичні стандарти зумовлюють негативну емотивність полтавського *калган* «нерозумна людина», яке утворене від лексико-семантичного варіанта *калган* «коріння рослини, на якому роблять настій з горілки». Негативна оцінка похідного ЛСВ зумовлена негативним відношенням до людини, що знаходиться під впливом такого настою.

Метафора – це спосіб творення нових концептів з використанням відомих мовних знаків. Для метафори суттєво, щоб вона з самого початку була узгодженою з наявними в даній етномовній спільноті стереотипними уявленнями і побудованою за моделями, властивими для конкретної мовної системи. Метафора розрахована на діалогічну форму розвитку її змісту і розуміння, завдяки модусу «як ніби то», який орієнтований на «внутрішню» згоду реципієнта використовувати умову фіктивності (і переконати у ній адресата) [Телия 1988: 48]. Завдяки принципу фіктивності виникає можливість не рахуватися з логічністю зіставлень, якщо на їх основі може сформуватися новий зміст. Логічність таких зіставлень все ж таки є, але вона особливого складу – фіктивна, умовна, існуюча у межах конкретної мовної системи.

Зрозуміти зміст мовних знаків, що виникли внаслідок метафоричних перенесень, – це означає усвідомити, які з ознак визначуваного референта дискретно вербалізовані у ній, як вони підтримуються за рахунок асоціативного мовного комплексу, що імпліціонується основним і допоміжним об'єктами метафори» [Телия 1988: 48].

Уявлення про камінь набуває стереотипності в конкретній мовній системі у процесі зіставлення його з людиною. Нездатність рухатися для даного явища об'єктивно зумовлена, проте на основі цієї ознаки, завдяки фіктивному зіставленню людини з каменем, камінь починає розглядатися як персоніфіковане явище, що не здатне самостійно рухатися – ходити, не здатне до будь-якої розумової діяльності. Оскільки робота з каменем складна через його фактуру, вагу (каменярські роботи надзвичайно важкі), виникає підстава через порівняння людини з каменем формувати стереотипне уявлення про камінь як про персоніфіковане явище, що не здатне до спілкування або неслухняне тощо. Таким чином, у процесі виникнення нової назви людини, ефективність якої досягається шляхом фіктивного зіставлення з предметом (явищем, твариною тощо), не тільки збагачується лексичний склад мови, але й збагачуються самі стереотипні уявлення про дані предмети.

Будь-яке зіставлення людини з предметом уже формує основу негативної емотивності, оскільки внаслідок такого порівняння в людині заперечуються суто людські якості, наприклад, здатність думати. Така негативна емотивність властива гуцульському *бовван* «лінива людина», «неповоротка людина», що виникло від твірного лексико-семантичного варіанта *бовван* «камінь або окремо стояча скала» на базі метафоричного перенесення з урахуванням нездатності або небажання конкретної людини працювати, її нездатності швидко рухатися або думати, що зближує цю людину з каменем. Негативно емотивні гуцульські лексико-семантичні варіанти *бовдур* «дурень» і «нероба» утворені від твірних ЛСВ *бовдур* «скеля», «великий камінь» або «кам'яний ідол» на основі метафоричного перенесення шляхом врахування відсутності у даної особи інтелектуальних здібностей і нездатності до праці. Негативна експресивно-оціночна забарвленість характерна і для російського казанського *болван* «нерозумна людина», «неслухняна людина», «вперта людина», пов'язаного з твірним лексико-семантичним варіантом *болван* «група каменів

чудернацької форми, утворених шляхом вивірювання», що фіксується у словнику як уральське.

Узагальнення особливого різновиду продиктовані екстралінгвістичні/еси факторами і представлені на мовному рівні як відповідний набір мотиваційних ознак і моделей для кожної групи полісемантичних комплексів. Відсутність єдиного семантичного узагальнення 20 мотивуючих, численність семантичних узагальнень зумовлені тим, що названі реалії мають загальне і відмінне в формах свого існування. Загальне виявляється в мові і чіткому переліку мотиваційних ознак і моделей для кожної ЛСГ, а відмінне – в якісній визначеності кожної мотиваційної ознаки, що відбиває якусь одну сторону існування реалії. Мотиваційні моделі слід розглядати як одиниці словотвірної підсистеми мови, оскільки вони породжуються типизованими семантичними відношеннями між мотивованими і мотивуючими одиницями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кубрякова Е.С. Что такое словообразование. – М.: Наука, 1965.
2. Лопатин В.В., Улуханов И.С. Построение раздела «Словообразование» // Основы построения описательной грамматики современного русского языка. 20- М.: Наука, 1966.
3. Мигирин Н.И. Внутренняя форма как важнейший узел системных связей в языке. – Кишинев: Штиинца, 1977.
4. Никитина Ф.А. Лингвистическое обоснование ввода и закрепления словообразовательных моделей (на материале сложных слов русского языка) // Семантика и структура деривационных моделей. – Владивосток: Изд-во АН СССР ДВО, 1988.
5. Петренко В.Ф. Введение в экспериментальную психолінгвістику: Иссл-ния форм репрезентации в обыденном сознании. – М.: МГУ, 1983. – 176с.
6. Сахарный Л.В. Словообразование как синтаксический процесс // Проблемы структуры слова и предложения. – Пермь: Изд-во Перм. ун-та, 1974. – С.22.
7. Степанов Ю.С. Структура французского языка. – М.: Вища школа, 1965. – С.107.
8. Степанова М.Д. Методы синхронного анализа лексики. – М.: Вища школа, 1968.
9. Телия В.Н. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивная функция // Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988.

Екатерина ЗАХАРЧУК

© 2001

ЗАЙМСТВОВАНИЯ ИЗ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ТЕРМИНОЛОГИЮ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Явление заимствования характерно в настоящее время не для всех языков и протекает разнонаправленно. Одни языки, например, английский, являются практически только терминологическими донорами, их терминология активно заимствуется другими языками. Среди языков рецепторов находятся как высокоразвитые языки международного так и языки регионального общения.

В настоящее время заслуживает внимания процесс заимствования англоязычных терминов (под англоязычными терминами, или англо-американизмами, понимается лексика, заимствованная из обоих вариантов английского литературного языка – британского и английского), так как новая терминология в основном возникает в США в связи с развитием передовых технологий. В современной экономической терминологии широко рас-